

УДК 336.71

Карчева Г.Т.*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та управління
Університету банківської справи***Запорожець С.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Університету банківської справи***Чібісова В.Ю.***аспірант кафедри економіки та управління
Університету банківської справи*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВ

MODERN APPROACHES TO LIQUIDITY RISK MANAGEMENT OF BANKS

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні принципи ефективного управління ризиком ліквідності з урахуванням вимог Базельського комітету з питань банківського нагляду. Здійснена комплексна оцінка ризику ліквідності банківської системи з використанням коефіцієнтного аналізу та економіко-математичних методів. Виділено основні зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на ризик ліквідності банків.

Ключові слова: ризик ліквідності, Базельський комітет, коефіцієнтний аналіз, економетричні моделі, динамічний індикатор ліквідності.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы главные принципы эффективного управления риском ликвидности с учетом требований Базельского комитета по банковскому надзору. Осуществлена комплексная оценка риска ликвидности банковской системы с использованием коэффициентного анализа и экономико-математических методов. Выделены основные внешние и внутренние факторы, которые влияют на риск ликвидности банка.

Ключевые слова: риск ликвидности, Базельский комитет, коэффициентный анализ, эконометрические модели, динамический индикатор ликвидности.

ANNOTATION

The basic principles of effective liquidity risk management considering the requirements of the Basel Committee on Banking Supervision has been analyzed in the article. The comprehensive assessment of liquidity risk of the banking system are conducted using the ratio analysis and economic-mathematical methods. The main internal and external factors that influence on the liquidity of the bank are distinguished.

Keywords: liquidity risk, Basel Committee, ratio analysis, econometric models, dynamic parameter of liquidity.

Постановка проблеми. Для банківської системи України ризик ліквідності завжди був одним із найбільш значущих. У сучасних умовах це питання набуває особливої актуальності через обмежені можливості залучення коштів на міжнародних ринках капіталу, складну ситуацію в економіці, зниження ролі коштів фізичних осіб у формуванні ресурсної бази банків через недовіру до банків та низьку платоспроможність населення. Проблеми із ліквідністю наражають банк на певний ризик. Тому для банків важливим є впровадження сучасних інструментів та підходів до управління ризиком ліквідності з метою нівелювання негативних

факторів, що можуть призвести до значних фінансових втрат.

У кожному банку повинна функціонувати ефективна система ризик-менеджменту, здатна попередити потенційні загрози для банку та недопустити виникнення кризи у майбутньому. Враховуючи те, що неспроможність банку вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями перед кредиторами та вкладниками може призвести до масового відтоку коштів клієнтів, що може спричинити загрозу втрати банком ліквідності та платоспроможності, банкрутства установи, питання ефективного управління ризиком ліквідності набуває особливого значення в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми банківської ліквідності приділяється велика увага такими зарубіжними вченими, як: В. Астреліна, Г. Белоглазова, В. Бондарчук, С. Братанович, Х. Грюнинг, У. Гулд, О. Лаврушин, А. Лобанов, В. Муравйов, М. Поморіна, П. Роуз, Дж. Сінкі, І. Фаррахов, П. Шальнов та ін., а також такими вітчизняними науковцями, як: І. Волошин, Т. Вожжов, О. Дзюблук, Ж. Довгань, І. Д'яконова, С. Козьменко, В. Кротюк, В. Міщенко, С. Прасолова, Л. Примостка, М. Савлук, Ю. Серпенінова, Т. Смовженко, О. Чернявська та ін. Праці цих авторів присвячені розкриттю сутності ліквідності та її регулюванню, впровадженню вимог Базельського комітету щодо управління ризиком ліквідності, інструментарію та методам оцінки ризику ліквідності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні залишається недостатньо дослідженою проблема управління ризиком ліквідності банків в умовах фінансової нестабільності, застосування сучасних інструментів управління ризиком ліквідності з врахуванням дотримання міжнародних стандартів та використання економіко-математичних методів, розв'язання протиріччя «ліквідність-прибутковість» у контексті забезпечення ефективної банківської діяльності.

Мета статті – дослідити теоретичні та практичні аспекти використання сучасних підходів до управління ризиком ліквідності банків, базуючись на міжнародних стандартах та використанні економіко-математичних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У стабільних умовах багато банків розглядали питання управління ліквідністю як аналітичну функцію, відірвану від процесів прийняття бізнес-рішень. Під впливом кризи відношення до ризиків загалом і ризику ліквідності зокрема змінилося, їхня оцінка стала такою ж важливою, як розвиток бізнесу і зростання прибутку. Однак для багатьох банків управління активами і пасивами та їхньою складовою ліквідністю залишається творчим процесом, а не технологією. Тоді як управління активами і пасивами (УАП) – це сукупність технологій, що мають забезпечити узгоджену роботу всіх підрозділів банку для збільшення вартості банку і рентабельності активів з урахуванням управління ризиками.

У літературі детально розглянуто наукові підходи до визначення терміну «ризик ліквідності» [1-7]. Більшість авторів дотримуються визначення, наведеного у Постанові НБУ № 368, де ризик ліквідності розглядається як ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їхнього відтоку, тобто ризик того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат [3].

Головною причиною виникнення ризику ліквідності є незбалансованість між термінами погашення й обсягами активів і пасивів. Внаслідок цього відбувається зниження прибутковості, адже для задоволення попиту на ліквідні кошти банкам необхідно запозичити їх із зовнішніх джерел за більш високими ставками [4, с. 211]. Виходячи з цього, виправданим є визначення ризику ліквідності Базельським комітетом з питань банківського нагляду (BCBS) «як неспроможність банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів» [5]. Не менш важливим аспектом трактування сутності ризику ліквідності є його визначення як ризику незбалансованої ліквідності. Правомірність такого тлумачення пояснюється природою джерела цього ризику – невідповідністю між сумами та строками погашення активів і пасивів, яку банк не може усунути без втрат для себе. При цьому в одному випадку (ризик недостатньої ліквідності) втрати полягають у набутті ліквідних активів за несправедливою ціною, а в другому (ризик надлишкової ліквідності) – у недоотриманні доходу [5].

Зауважимо, що поведінка клієнтів змінюється, і це мають враховувати банки при управлінні ліквідністю. В умовах активного розвитку систем дистанційного банківського обслуговування, зростання конкуренції, банк прийнято вважати ліквідним, якщо він має можливість

постійно і безперервно задовольняти потреби у грошових коштах, трансформувати свої активи в готівку без суттєвої втрати їхньої вартості або в будь-який момент запозичити кошти на ринку за середньою ставкою для поповнення ліквідності [6].

Висновки, що були зроблені з глобальної фінансової кризи 2008 р. з управління ліквідністю банків, акцентують увагу на тому, що ризик ліквідності, а також швидкість, з якою здатний зростати ризик ліквідності, недооцінювались. Оцінка ризику за допомогою VAR-методології виявилася недостатньо ефективною. Розмір токсичних активів та обсяги їх списання були значно більшими, ніж це передбачалося стрес-тестами, що також призвело до зростання ризику ліквідності. При цьому виявилось, що наявність капіталу не є достатнім захистом від кризи ліквідності. Банки могли мати високе значення адекватності регулятивного капіталу, разом з тим не спроможні були розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Ризик ліквідності виявився одним із «невидимих» ризиків для багатьох банків. Майже ніхто з банківських керівників, ризик-менеджерів завчасно не побачив насування фінансової кризи.

З метою забезпечення ефективного управління ліквідністю банків Базельським комітетом з питань банківського нагляду прийнята низка документів щодо ризику ліквідності, а саме: «Базельські принципи ефективного банківського нагляду»; «Краща практика менеджменту ліквідності в банківських організаціях» (2000 р.); «Опора 3 Базель II (Ринкова дисципліна)» щодо збільшення публічного розкриття інформації про наявність ліквідності в банку (2003 р.); «Принципи належного управління і нагляду за ризиком ліквідності» (2008 р.); «Базель III: Міжнародні підходи до вимірювання ризику ліквідності, стандартів і моніторингу» (грудень 2010 р.); «Принципи агрегування ризиків і надання звітності по ризикам» (січень 2013 р.); «Базель III: показник покриття ліквідності та інструменти моніторингу ризику ліквідності» (січень 2013 р.); «Базель III: Показник чистого стабільного фондування» (2014 р.).

Базельським комітетом запроваджена нова концепція толерантності до ризику ліквідності (схильності до ризику), що передбачає управління ліквідністю не як «запасом», а як «грошовим потоком», що базується на прогнозі руху грошових потоків. Особливий наголос робиться на забезпеченні управління ліквідністю на щоденній основі та підтриманні внутрішньоденної ліквідності банків в умовах активного впровадження банками онлайн-банкінгу.

Відповідно до Базельських принципів ефективного банківського нагляду, 2006 р. (Принцип 24. Ризик ліквідності), від банків вимагається впровадження стратегії управління ліквідністю, що має враховувати профіль ризику банку, ринкові та макроекономічні умови, а також включати розумні (обережні, консер-

вативні, prudent) політики та процедури щодо виявлення, вимірювання, оцінки, моніторингу, звітування, контролю або зменшення ризиків ліквідності в межах визначених часових інтервалів. Натомість орган нагляду має вимагати від банків наявність планів на випадок виникнення непередбачуваних обставин для вирішення проблем з ліквідністю.

З огляду на важливість підтримання на достатньому рівні ліквідності банків, Базельський комітет розробив Принципи надійного управління та нагляду за ризиком ліквідності, які включають 17 таких принципів [5]:

- фундаментальний принцип для управління та нагляду за ризиком ліквідності (принцип 1);
- роль органів керівництва в управлінні ризиком ліквідності (принципи 2-4);
- оцінка та управління ризиком ліквідності (принципи 5-12);
- публічне розкриття інформації (принцип 13);
- роль органів нагляду (принципи 14-17).

Відповідно до Принципу 1 банк несе відповідальність за ефективне управління ризиком ліквідності. У зв'язку з цим банку необхідно створити міцний механізм управління ризиком ліквідності, який би забезпечував підтримку достатнього рівня ліквідності, включаючи резерв безпеки з необтяжених ліквідних активів з високою якістю з метою протистояння стресовим ситуаціям. Наголошується на необхідності підтримання банками адекватного рівня ліквідності, включаючи створення «аварійного запасу» ліквідних активів та необхідності розподілу вартості, переваг і ризиків ліквідності серед всіх суттєвих напрямів роботи установи.

Щодо підтримання банками України адекватного рівня ліквідності, то варто зазначити, що, незважаючи на позитивну тенденцію зростання високоліквідних активів, які виконують роль «аварійного запасу», їхній рівень по банківській системі України поки що не можна вважати адекватним. Хоча порівняно з початком 2015 року частка високоліквідних активів в загальних активах банків України зросла (з 10,2% до 10,4% на 01.08.2015 р.), вона залишається нижче індикативного значення – 13-14%. Зауважимо, що найнижчий рівень високоліквідних активів мав місце під час кризи 2008–2009 рр. – 7,6% (рис. 1).

До зростання ризику ліквідності банків призводить значний обсяг проблемних (токсичних) активів, що спричиняє недоотримання банками надходжень та негативно впливає на їхню ліквідність та фінансовий результат (рис. 2). Частка прострочених кредитів зросла з початку 2015 р. з 13,5% до 19,4% на 01.08.2015 р., що спричинило збитки банківської системи у сумі 47,9 млрд грн [7] Така ситуація значною мірою обумовлена геополітичними факторами та складною макроекономічною ситуацією в країні.

Проведені дослідження з використанням інструментарію кореляційно-регресійного аналізу підтверджують, що глибина нинішньої кризи є

значно більшою порівняно з кризами 1998 та 2008 рр. За даними фінансової звітності банків були побудовані економетричні моделі (1) – (3) залежності фінансового результату від основних факторних показників (якості активів, рівня ліквідності, капіталу, обсягів наданих кредитів тощо).

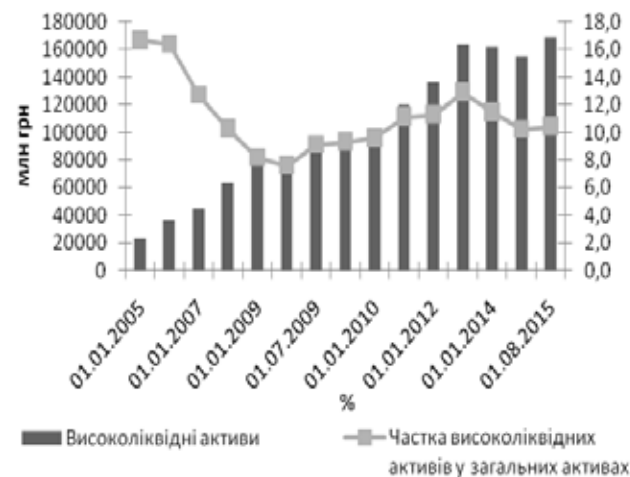

Рис. 1. Динаміка високоліквідних активів банківської системи України за 2005–2015 роки
Джерело: складено авторами за: [7]

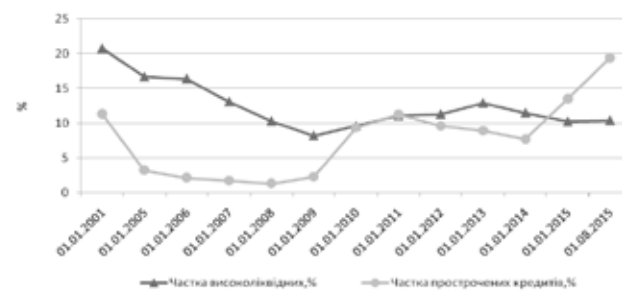

Рис. 2. Оцінка ризику ліквідності банків України
Джерело: складено авторами за: [7]

$$Y_{1999} = -0,019X_1 + 0,039X_2 + 0,049X_3 + 0,039X_4 - 0,866X_5 - 348,96 \quad (1)$$

$$R = 0,806$$

$$Y_{2009} = -0,019X_1 + 0,401X_2 + 0,250X_3 + 0,060X_4 - 0,866X_5 - 129,4 \quad (2)$$

$$R = 0,837$$

$$Y_{2014} = -0,234X_1 + 0,401X_2 + 0,190X_3 + 0,576X_4 - 343,1 \quad (3)$$

$$R = 0,911$$

де:

- Y – фінансовий результат;
- X₁ – загальні активи;
- X₂ – високоліквідні активи;
- X₃ – кредитний портфель;
- X₄ – балансовий капітал;
- X₅ – відрахування в резерви на відшкодування можливих втрат за активними операціями.

Параметри побудованих економетричних моделей за період з 1999 р. по 2009 р. включно свідчать про топологічну стійкість моделі. Подібність зв'язків і тенденцій для криз 1998 р., 2009 р. та 2014 р. свідчать про топологічну стійкість моделі та підтверджують важливість для забезпечення стабільності та ефективного функціонування банківської системи, підтримання на достатньому рівні ліквідності та зниження

ризиків за активними операціями. Так, через низьку якість активів, збільшення активів на 1000 грн у 1999 р. та у 2009 р. призводило до зменшення прибутку на 19 грн, а в 2014 р. – на 234 грн.

Варто звернути увагу на прямий зв'язок між високоліквідними активами та фінансовим результатом, тоді як прийнято вважати, що між ними має бути зворотний зв'язок. Зауважимо, що як для кризи 2008 р., так і для кризи 2014 р. коефіцієнт β приймає одне і те ж саме значення – 0,401 (для 1998 р. – 0,039), а це свідчить про те, що ліквідність виступає основою не лише стабільності, але і ефективного функціонування банків. Дж. Сінкі, з огляду на важливість ліквідності для виживання банків, пропонує включати її до функції надійності (довіри до системи) [8, с. 647].

Зважаючи на розгляд сучасного банку як складної динамічної системи, сучасні підходи до управління ризиком ліквідності мають базуватися на широкому використанні математичних методів, які дозволяють отримати узагальнюючу (інтегральну) оцінку ризику ліквідності. Перспективним напрямом щодо комплексної оцінки ризику ліквідності та платоспроможності банків є використання методів непараметричної статистики [6]. Методологічною базою запропонованого методу виступає нормативна модель системного аналізу фінансової звітності. В основі цього методу лежить поняття динамічного індикатора, що представляє собою сукупність показників, упорядкованих за темпами зростання. Ранжований ряд показників дає можливість показати динаміку показників у їхньому взаємному співвідношенні і взаємовпливові, тобто дозволяє оцінити рівень ліквідності банку, котрий неможливо точно оцінити за допомогою жодного окремого показника.

Для побудови динамічного індикатора ліквідності використовується ординальна (порядкова) шкала, яка дозволяє встановити, що показник має властивість більшою чи меншою мірою впливати на ліквідність порівняно з іншими показниками.

Варто зазначити, що динамічний індикатор ліквідності, побудований на оцінці близькості значень фактичної і нормативної матриць співвідношень темпів зростання показників, володіє такими важливими властивостями, як:

- системність – оцінка відображає показники в їхньому взаємозв'язку та динаміці;
- комплексність – для побудови динамічного індикатора ліквідності використовуються показники, що відображають найбільш важливі аспекти ліквідності та платоспроможності банків;
- чутливість до наслідків управлінських рішень та до зростання ризику ліквідності і платоспроможності, оскільки динамічний індикатор визначається на підставі показників динаміки, а будь-яке управлінське рішення знаходить своє відображення в динаміці показників.

Для побудови динамічного індикатора ліквідності банківської системи України обрано вісім показників (табл. 1). Вибір цих показників обумовлений їхньою важливістю при оцінці ризику ліквідності та платоспроможності. Кожен із цих показників є чисельником або знаменником співвідношень, які покладено в основу побудови динамічного індикатора ліквідності. Зауважимо, що наведений перелік показників є орієнтовним. Залежно від ситуації кожен банк самостійно визначає перелік показників, що дозволяють найбільш точно оцінити рівень ліквідності та платоспроможності банку.

Динамічний індикатор ліквідності є мірою близькості фактичного і нормативного упорядкування показників ліквідності і платоспроможності банку і кількісно характеризує ризик ліквідності. Динамічний індикатор набуває значення в межах від «-»1 до 1. Якщо в певний момент часу динамічний індикатор ліквідності набуває значення 1, то це свідчить про те, що усі нормативно встановлені співвідношення показників фактично виконуються. І, навпаки, якщо дорівнює «-»1, то це означає, що фактичний порядок показників повністю протилежний нормативному.

Від'ємні значення динамічного індикатора ліквідності в окремі звітні періоди пояснюються

Таблиця 1

Темпи зростання показників, які використовуються для побудови динамічного індикатора ліквідності $U^2(t)$ по банківській системі, рази

№ з/п	Назва	Темп зростання										
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Активи (А)	1,34	1,58	1,58	1,75	1,57	1,03	1,09	1,11	1,11	1,11	1,08
2	Високоліквідні активи (готівкові кошти та банківські метали, кошти на вимогу в НБУ та інших банках (Ва))	1,49	1,38	1,23	1,42	1,25	1,21	1,25	1,13	1,13	0,99	0,96
3	Державні цінні папери (ДЦП)	0,56	2,40	0,72	1,36	3,96	1,13	2,67	0,96	0,96	1,44	1,22
4	Проблемні кредити (Пк)	1,26	1,07	1,32	1,43	2,83	3,88	1,21	0,93	0,93	0,97	1,94
5	Неробочі активи (На)	1,32	1,26	1,80	1,73	1,59	2,39	1,13	1,10	1,10	0,59	1,68
6	Капітал балансовий (Кб)	1,43	1,38	1,67	1,63	1,71	0,97	1,20	1,13	1,13	1,14	0,77
7	Поточні зобов'язання (Пз)	1,29	1,47	1,22	1,61	1,09	1,14	1,13	1,10	1,10	1,15	1,20
8	Вклади населення (Вк)	1,28	1,76	1,46	1,54	1,30	0,98	1,29	1,13	1,13	1,19	0,96

Джерело: складено авторами за: [7]

обмеженістю фінансових ресурсів для підтримання на необхідному рівні динаміки показників.

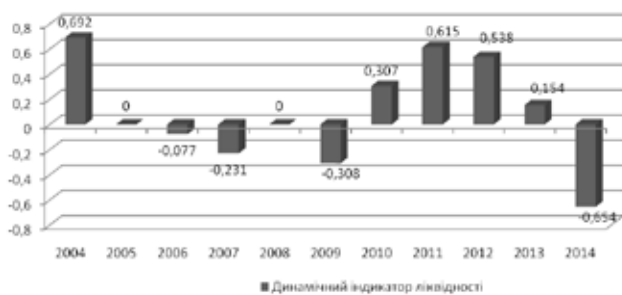

Рис. 3. Інтегральна оцінка ризику ліквідності банківської системи України

Джерело: Складено авторами

Найнижче від'ємне значення показника було зафіксовано під час фінансової кризи в 2009 р. – «-» 0,308 та кризи 2014 р. – «-» 0,654, тобто в момент кризи ризик ліквідності був високий, однак залишався певний запас до критичного значення «-»1. До того ж значно більше значення показника для 2014 р. свідчить про значно глибшу кризу ліквідності в даному періоді порівняно з 2009 роком.

Прийнято виділяти внутрішні та зовнішні (загальносистемні) чинники, що впливають на потребу в ліквідних коштах і призводять до зростання ризику ліквідності.

Серед чинників підвищення ризику ліквідності, пов'язаних з діяльністю конкретного банку, виділяють такі: дисбаланс грошових потоків, викликаний невідповідністю структури вимог і зобов'язань банку; недостатність ліквідних активів; нестабільність ресурсної бази; низький рейтинг банку; неефективна стратегія управління ліквідністю (наприклад, пріоритетність прибутковості над ліквідністю).

До загальносистемних чинників належать такі, як нерозвиненість фінансового ринку, брак ліквідних ринків для окремих активів, що ускладнює їхній продаж за прийнятною ціною в короткі строки, кризові явища в економіці, які унеможливають безперерйне залучення коштів, тощо.

У сучасних кризових умовах управління ризиком ліквідності ускладнюється також через низку додаткових факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх. До внутрішніх можна віднести здійснення ризикової діяльності, погіршення якості активів, низький рівень менеджменту, значні відрахування у резерви, збільшення кредитного ризику. Сукупність зовнішніх факторів умовно можна згрупувати у дві групи – економічні та соціальні (рис. 4).

Загальновідома істина, що «здорові» банки будують ефективну банківську систему. Тому і процес управління ризиком ліквідності повинен здійснюватися на мікрорівні. А також врахувати, що управління ризиком ліквідності має бути ефективним і на рівні банківської системи, що значно посилює роль центрального регулятора у даному

процесі. Оскільки усі банки взаємопов'язані, то криза одного банку може спричинити «ефект доміно», потягнувши за собою інші банки і призвівши до неминучого занепаду всієї фінансової системи країни. Тому ефективно управління ризиком ліквідності на рівні кожного окремого банку та з боку Національного банку України дозволить мінімізувати розвиток кризових явищ та попередити потенційні загрози.

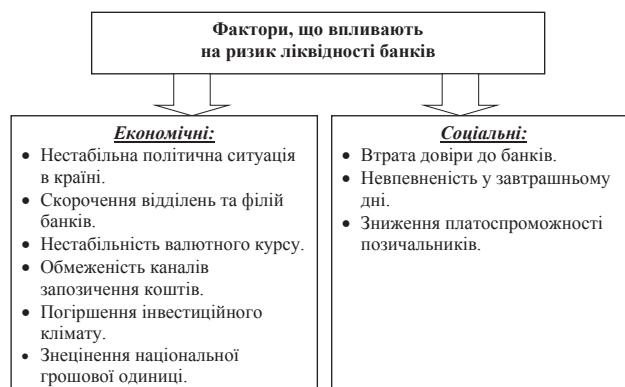

Рис. 4. Фактори впливу на ризик ліквідності банків у сучасних умовах

Джерело: Складено авторами

Висновки. Ризик ліквідності є одним із найнебезпечніших серед усіх, на які наражається банк у процесі своєї діяльності. Загострення кризових явищ в економічній та фінансовій сфері України потребують значного удосконалення існуючої практики управління ризиком ліквідності банків. У сучасних умовах банкам доцільно зосередити увагу на рекомендаціях Базельського комітету з питань банківського нагляду, а саме: здійснювати прогноз руху грошових потоків для оперативного реагування на потенційні дисбаланси надходження та витрачання коштів, забезпечувати підтримання внутрішньоденної ліквідності банку. Розглядаючи банк як складну динамічну систему, доцільно використовувати методи непараметричної статистики, серед яких можна виділити динамічний індикатор ліквідності для інтегральної оцінки ризику ліквідності установи.

Крім того, для управління ризиком ліквідності банківської системи та підтримки його на допустимому рівні, повинні застосовуватися оперативні заходи з боку Національного банку України, включаючи операції рефінансування, кредити овернайт тощо. Комплексне управління ризиком ліквідності сприятиме всебічному його контролю та допоможе захистити як окремі банки, так і банківську систему в цілому від потенційної кризи в майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стан та особливості формування ліквідності комерційних банків України в сучасних умовах / В.О. Онищенко, Ю.С. Довгаль, В. Тітович // Фінансовий простір. – 2015. – Випуск № 1 (17). – С. 204-209.

2. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: науково-аналітичні матеріали. – Вип. 11 / [В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова та ін.]. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 220 с.
3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.
4. Серпенінова Ю.С. Ризик ліквідності в загальній системі банківських ризиків / Ю.С. Серпенінова // Держава та регіони. – 2008. – № 6. – С. 210-215.
5. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision, 2008.
6. Карчева А.Т. Эффективность функционирования та перспективи розвитку банківської системи України / Г.Т. Карчева; НАН України; Ін-т екон. і прогноз. – К., 2012. – 520 с.
7. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: < <http://www.bank.gov.ua> >.
8. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки-мл.; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.